

Ларіонова І. Т.
*старший викладач кафедри тактичної
та спеціальної фізичної підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СХИЛЬНИХ ДО ДРІБНОЇ КОРУПЦІЇ ПРАВООХОРОНЦІВ

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS INCLINED TO MINOR CORRUPTION

Стаття містить результати оригінального емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей схильних до дрібної корупції правоохоронців. Доведена актуальність дослідження, яка полягає у тому, що виявлення соціально-психологічних особливостей корупціонерів в системі МВС України, уможливило побудову їх психологічного профілю для потреб професійно-психологічного відбору та психопрофілактичної роботи.

Дослідження проведено на матеріалі результатів психодіагностики 87 військовослужбовців Національної гвардії України, під час професійно-психологічного відбору на вищі посади та посади, що передбачають облік товарно-матеріальних цінностей, і які проходили обстеження за допомогою поліграфа. Основну групу дослідження склали військовослужбовці, які здійснювали корупційні дії в ході виконання посадових обов'язків. Контрольна група сформована з тих, військовослужбовців, хто не вдавався до корупційних дій під час виконання посадових обов'язків.

За допомогою опитування визначено основні характеристики корупційної діяльності військовослужбовців (активність в ініціюванні корупційних дій; сторона у корупційній взаємодії; мета (причина) корупційних дій; форма корупційної діяльності, в якій брали участь; системність корупційних дій; розмір зловживань (розмір завданих збитків, сила фізичного чи психологічного насильства), поборів, хабарів; в якому вигляді отримував чи давав хабар, неправомірну винагороду, вдячність).

Схарактеризовано особливості мотивації, життєвих пріоритетів, рис особистості і характеру, диспозицій досліджуваних правоохоронців. Визначено неможливість побудови детального загального профілю дрібного військового корупціонера та виділення критеріїв схильності до вчинення корупційних дій. Однак показано, що виявлені соціально-психологічні особливості дрібних корупціонерів-правоохоронців можуть розглядатись як характерні риси такого профілю.

Ключові слова: працівники правоохоронних органів, корупція, військовослужбовці Національної гвардії України.

The article contains the results of original empirical research of the socio-psychological characteristics of law enforcement officers inclined to minor corruption. The relevance of the research has been proved by the fact that the identification of the socio-psychological characteristics of corrupt officials in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine makes real to build their psychological profile for the needs of professional psychological selection and psychoprophylactic work.

The research was based on the psychodiagnostics results of 87 servicemen of the National Guard of Ukraine which was carried out with use of polygraph during the professional and psychological selection for higher positions and positions which includes material responsibility. The focus group of the study consisted of military personnel who committed corrupt acts in the course of their official duties. The control group was formed from servicemen who haven't been involved in corrupt practices during their performance of official duties.

The servicemen have been surveyed to identify the main characteristics of corrupt activities such as: initiation of corrupt actions; party in a corrupt interaction; purpose (reason) of a corruption activity; form of a corruption activity; the consistency of corrupt actions; amount of corrupt abuse, extortion, bribes (the amount of financial damage caused, the strength of physical or psychological violence); in what form he received or gave a bribe, improper remuneration, gratitude.

Features of motivation, life priorities, personality and character traits, dispositions of the studied law enforcement officers have been characterized. It has been determined that the development of a detailed general profile of a law enforcement officer inclined to minor corruption and outlining criteria for identification of such kind of inclination to corruption act is impossible. However, the identified social and psychological characteristics of law enforcement officers inclined to minor corruption could be considered as characteristic features of such a profile.

Key words: law enforcement officers, corruption, servicemen of the National Guard of Ukraine.

Вступ. Службово-бойова діяльність правоохоронців з огляду на їх повноваження віднесена до корупційно небезпечних видів діяльності. Кількість злочинів корупційної спрямованості, скоєних представниками різних правоохоронних органів і підрозділів, незважаючи на достатньо тривалий процес реформування системи МВС України, та проведення комплексу організаційних і правових антикорупційних заходів, як і раніше залишається значною.

Відповідно до чинних нормативно-правових актів проводяться спеціальні психофізіологічні дослідження із застосуванням поліграфа, спрямовані на виявлення у громадян, які бажають проходити службу і при призначенні на вищі посади, девіантної (суспільно небезпечної) поведінки, а також на запобігання проникненню в правоохоронні структури представників злочинних угруповань і осіб, які переслідують особисті корисливі інтереси.

Тому виявлення соціально-психологічних особливостей корупціонерів, які проходять службу на посадах в системі МВС України, є актуальною науково-прикладною проблемою. Практичною площиною проблеми особистості корупціонера є можливість побудови його психологічного профілю з метою уточнення критеріїв негативного прогнозу підчас професійно-психологічного відбору. Крім того, доцільним є визначення критеріїв потрапляння діючих правоохоронців до певної «групи корупціогенного ризику» з подальшим визначенням змісту психопрофілактичної роботи з ними.

Виклад основного матеріалу. Корупція – це соціально-психологічна проблема, яка руйнує всю систему в усіх аспектах людської діяльності. Суспільство, охоплене корупцією, не виживе і не буде розвиватися. З наукової позиції (Barabási A. L., 2016) [2, с. 344], сучасні дослідження корупції повинні бути націлені на визначення, вимірювання та прогнозування явища таким чином, щоб механізми та методи його контролю (регулювання) і усунення (боротьби) мали задовільний результат. У науці ці цілі встановлюють концептуальні та методологічні рамки, що дозволяють ефективно і дієво реалізовувати результати, інакше ефективність методів виявиться недостатньою, і в кращому випадку результати будуть тимчасово адекватними, а в гіршому вони можуть бути контрпродуктивними (Milinski M., 2017 [3]; Muthukrishna M., Francois P., Pourahmadi S., Henrich J., 2017 [4]). З огляду на це складність зусиль по боротьбі з корупцією полягає, перш за все, в адекватному розробленні таких елементів: визначення, вимірювання, прогнозування та контроль. Ці завдання не тільки організують стратегії, які повинні бути реалізовані для вивчення даного явища, вони також виступають як інструкції для оцінювання попередніх підходів до боротьби з корупцією, їх обмежень та потенціалу для поліпшення в майбутньому.

Аналіз сучасних наукових досліджень довів, що майже немає психологічних теорій, що пояснюють корупційну поведінку особистості (Julián & Bonavia, 2017 [5, с. 231–233]; Heidenheimer, 1989 [6, с. 142]; Lambsdorff, 2006 [7, с. 59–60] та ін.). Тому дослідження корупційної поведінки має відбуватись з урахуванням контексту професійної діяльності суб'єкта, особливостей ситуації, яка включає корупційну поведінку.

Дослідження проведено з використанням автоматизованого психодіагностичного комплексу, який вивчає: особливості темпераменту; вади темпераменту та характеру, що можуть стати на заваді якісного виконання професійних обов'язків (акцентуації темпераменту та характеру); особливості мотивації вибору професії військовослужбовця; проблемні аспекти емоційно-вольової сфери; загальну здатність до освоєння професійних навичок (інтелект), та має дві узагальнюючі методики, які дозволяють оцінити як усю сукупність особистісних якостей (16-факторний особистісний опитувальник), так і здатність реалізувати свій потенціал у наявних умовах (БОО

«Адаптивність») (Воробійова І. В., Приходько І. І., Полторак С. Т., 2012) [1, с. 117–141].

Перелік методик був доповнений за рахунок опитувальників, що визначають внутрішні диспозиції корупційної поведінки – специфічні мотиви військової служби, установки на вчинення насильства щодо залежних осіб чи відчуження моральної відповідальності (Методика «Відчуження моральної відповідальності»; Методика діагностики диспозицій насильницького екстремізму; Методика оцінювання мотивації професійної діяльності військовослужбовця).

Збирання матеріалів дослідження тривало протягом шести місяців – з липня по грудень 2021 року. В дослідженні брали участь військовослужбовці НГУ, яких призначали на вищі посади та посади, що передбачають облік товарно-матеріальних цінностей, і які проходили обстеження за допомогою поліграфа відповідно до наказу МВС України від 01.09.2017 № 749 «Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення опитування особового складу НГУ з використанням поліграфа».

Цим особам було запропоновано взяти участь на добровільних засадах у дослідженні.

Таким чином, у дослідженні взяли участь 87 військовослужбовців. За даними поліграфічного обстеження всіх учасників дослідження було розділено на дві групи відповідно до їх корупційного статусу:

1) на тих, хто здійснював корупційні дії в ході виконання посадових обов'язків (основна група дослідження). До групи військовослужбовців-корупціонерів увійшло 40,23% учасників дослідження.

2) і тих, хто не вдавався до корупційних дій під час виконання посадових обов'язків (контрольна група).

Як видно із таблиці 1, переважна більшість з них вдавалися до дрібних корупційних дій – брали хабар у вигляді продуктів харчування (65,71%), спиртних напоїв (71,43%) та грошей (80%), проте, лише у 5,71% розмір хабара перевищував 5 тис. грн.

Для 57,14% це були поодинокі випадки, ще 37,14% вдавалися до таких дій періодично. Лише 2,87% втягували у корупційну діяльність інших.

Серед причин корупційних дій однаково часто спеціалістами поліграфа визначені такі, як прагнення збагатитися (37,14%) та залежний стан (34,28%). Достатньо поширеною причиною є прагнення самоствердитися (28,57%). Ще 17,14% беруть участь у корупційних діях, прагнучи забезпечити власну безпеку.

Як бачимо, попри значну поширеність досвіду корупційної діяльності серед учасників дослідження, вона є дрібною і у приблизно половині випадків пов'язана із залежним станом чи прагненням захиститися, тобто є вимушеною корупційною діяльністю. Такі характеристики вибірки дослідження потребують окреслити його межі. Отримані в цьому дослідженні висновки мають поширюватися лише на явища дрібної корупції у НГУ.

Різноманітні причини і їх відносна рівність, виявлена в ході поліграфічного дослідження, одразу свід-

**Характеристики корупційної діяльності військовослужбовців, які увійшли
у основну групу дослідження**

Критерії оцінювання	%
Активність в ініціюванні корупційних дій:	
1) ініціює корупційні дії (має кримінальну мотивацію)	20,00
2) погоджується на корупційні дії з власної волі (конформний)	68,57
3) погоджується на корупційні дії під тиском (не захищений, змушений)	28,57
Сторона у корупційній взаємодії:	
1) бере хабар	80,00
2) дає хабар, здійснює підкуп	45,71
3) передає хабар від сторони попиту до сторони пропозиції	14,28
Мета (причина) корупційних дій:	
1) збагачення (корислива мотивація)	37,14
2) покращення статусу (прагнення визнання, самоствердження)	28,57
3) забезпечення власної безпеки, захист (змушений для збереження свого здоров'я, роботи, статусу)	17,14
4) залежність від оточення (під тиском родини чи референтної групи), особи наділеної владою (начальника або особи, яка сильніша фізично чи психологічно)	34,28
Форма корупційної діяльності, в якій брали участь:	
1) хабар (підкуп)	71,49
2) розтрата (шахрайство, відмивання грошей, збагачення за рахунок держави: завищені закупівлі та інше)	17,14
3) фаворитизм (блат)	2,86
3) непотизм (протекція рідним, кумівство)	2,86
4) здирництво	2,86
5) торгівля впливом (беруть/дають гроші за допомогу у майбутньому з різних питань)	2,86
Системність корупційних дій:	
1) поодинокі випадки	57,14
2) періодично	37,14
3) часто	5,71
4) постійно	0,00
5) втягує інших	2,86
Розмір зловживань (розмір завданих збитків, сила фізичного чи психологічного насильства), поборів, хабарів:	
1) дрібні зловживання (чи незначні побори та хабарі до 1000 грн)	54,29
2) середні зловживання (чи середні побори та хабарі від 1000 грн до 5000 грн)	8,57
3) значні зловживання (чи значні суми поборів та хабарів вище 5000 грн)	5,71
В якому вигляді отримувач чи давав хабар, неправомірну винагороду, вдячність:	
1) гроші	80,00
2) спиртні напої	71,43
3) продукти харчування	65,71
4) цінні подарунки	8,57
5) техніка	0,00
6) ювелірні вироби	0,00
7) товари для дому	2,86

чать про необхідність диференціації основної групи дослідження дрібних військових корупціонерів за внутрішніми диспозиціями.

Порівняння загальної групи дрібних військових корупціонерів із контрольною групою є непродуктивним. Так, у дослідженні передбачено більше ніж 114 критеріїв для порівняння і визначення особистісних особливостей корупціонерів, проте, лише для 2,63 % з них встановлено статистично значимі відмінності ($p \leq 0,05$) між загальною групою дрібних військових корупціонерів та контрольною групою. Ще за 4,39 % критеріями порівняння встановлено тенденції до значущих відмінностей між порівнюваними групами ($p \leq 0,1$). Така кількість розбіжностей

не дозволяє побудувати детальний загальний портрет дрібного військового корупціонера та виділити критерії, за якими у кандидатів на військову службу за контрактом в НГУ можна прогнозувати схильність до вчинення корупційних дій. Однак виділені особливості в ході такого порівняння визначають деякі характерні риси профілю дрібного корупціонера в системі НГУ.

Розглянемо їх більш докладно. Так, за методикою «Оцінювання мотивації професійної діяльності військовослужбовців» найбільша кількість розбіжностей між загальною групою дрібних військових корупціонерів та контрольною групою встановлена за блоком «Визначення задоволеності військовос-

лужбовців НГУ професійною діяльністю». Зокрема за шкалою «Задоволеність матеріальним утриманням» у військовослужбовців, які вчиняли корупційні дії, встановлено значно вищі показники ($19,00 \pm 6,46$), ніж у контрольній групі ($15,81 \pm 5,79$), $t = 2,35$, $p \leq 0,05$. Проте за шкалою «Задоволеність соціальним статусом військовослужбовця НГУ» в групі дрібних корупціонерів встановлено тенденцію до зниження показників ($19,71 \pm 5,10$), порівнюючи з контрольною групою ($21,58 \pm 4,65$), $t = 1,73$, $p \leq 0,1$. Таким чином, у загальній групі дрібних військових корупціонерів показники задоволеності матеріальним утриманням належать до зони середньо високих, а показники задоволеності соціальним станом зміщені у бік середньо низьких, що дозволяє описати цю групу військовослужбовців як таких, що більше, ніж військовослужбовці контрольної групи, задоволені своїм матеріальним утриманням і прагнуть триматися своєї посади як матеріально вигідної, проте, вважають, що їх обов'язки є більш «затратними», ніж отримувана «вдячність суспільства» (вигоди від статусу військовослужбовця), що їх праця є недооціненою.

Крім того, військовослужбовці, які скоювали корупційні дії, мають дещо більші показники за шкалою «Орієнтація на виконання окремих професійних дій» блоку «Визначення професійної спрямованості військовослужбовця» ($17,86 \pm 6,89$), ніж військовослужбовці контрольної групи ($15,62 \pm 4,86$), $t = 1,67$, $p \leq 0,1$. Таким чином, на відміну від контрольної групи, дрібні корупціонери є більш схильними надавати перевагу одним професійним діям і дещо нехтувати іншими та хизуватися, демонструвати свою перевагу над іншими.

Також тенденцію до значущих розбіжностей між порівнюваними групами виявлено і за шкалою «Інтолерантність» методики «Діагностика диспозицій насильницького екстремізму». Так, у військовослужбовців, які скоювали корупційні дії, визначено більш високий показник «Інтолерантність» ($14,11 \pm 4,25$), ніж у контрольній групі ($12,60 \pm 3,98$), $t = 1,68$, $p \leq 0,1$. Відповідно військовослужбовці-корупціонери є менш толерантними, ніж військовослужбовці, які не вдаються до корупційних дій; вони менш терпимі до відмінних від своїх поглядів та способів дій, менш схильні визнавати неправильність власної позиції, свою неправоту.

Ще декілька відмінностей між порівнюваними групами встановлено за методиками, що входять до АПК «Психодіагностика». Зокрема за методикою визначення типу акцентуації рис характеру і темпераменту військовослужбовці, які вчиняли корупційні дії, мають статистично більші показники за шкалою «Емотивний тип» ($11,26 \pm 5,30$), ніж у контрольній групі ($8,81 \pm 4,23$), $t = 2,29$, $p \leq 0,05$. Крім того, встановлено тенденцію до статистично значимого збільшення показників у загальній групі корупціонерів за шкалою «Застрагаючий тип» ($11,74 \pm 3,02$), порівнюючи з контрольною групою ($10,75 \pm 2,17$), $t = 1,67$, $p \leq 0,1$. Цікаво, що зазначені шкали в групі корупціонерів є найбільш вираженими після тради-

ційно високих для військовослужбовців показників за шкалами «Гіпертимний» та «Демонстративний» і, можливо, свідчать про особливий тип характеру, притаманний військовому корупціонеру. Таким чином, відповідно до отриманих даних військові корупціонери більш схильні до глибоких емоцій, які дозволяють їм суб'єктивно визначитися з сенсом свого життя, зосередитися на своїх бажаннях, не відступати від них. Крім цього, більш висока емотивність також дозволяє краще розуміти переживання інших, будувати довірливі стосунки з оточуючими. Про подібну здатність військовослужбовців, які вчиняли корупційні дії, свідчать і більш високі показники за фактором «А» (замкнутість-товариськість) методики Р. Кеттелла ($9,69 \pm 1,41$), порівнюючи з військовослужбовцями контрольної групи ($8,87 \pm 1,91$), $t = 2,30$, $p \leq 0,05$. Відповідно до цих показників військовослужбовці загальної групи дрібних корупціонерів демонструють значно більшу відкритість, природність, готовність до співпраці, легкість у встановленні безпосередніх міжособистісних контактів.

Тенденцію до статистично значимих розбіжностей між порівнюваними групами встановлено за шкалою «Щирість» методики «Самооцінка структури темпераменту», за якою військовослужбовці-корупціонери мають дещо більші показники ($10,00 \pm 4,89$), ніж військовослужбовці контрольної групи ($7,94 \pm 5,12$), $t = 1,89$, $p \leq 0,1$. Цікаво, що в комплексі наявні три шкали щирості, дві з яких сконструйовані на основі L-шкали ММРІ, а третя, за якою і отримані розбіжності, передбачає вагові коефіцієнти для посилення ваги деяких тверджень у загальному показнику щирості. Зазначимо, що найбільшу вагу в шкалі щирості у методиці Б. М. Смирнова мають твердження, що стосуються переживання роздратування та незадоволеності собою. Збільшення показників щирості за методикою Б. М. Смирнова на фоні рівних показників за іншими шкалами щирості, використаними в дослідженні, у військовослужбовців, які вчиняли корупційні дії, може свідчити про вдавану відвертість щодо наявності у себе дрібних недоліків. Такі зізнання можуть сприяти встановленню між-особистісних стосунків, проте, не є свідченням самокритичності. Так, шкала щирості зазвичай будується з використанням ситуацій, які є незначними, непринциповими, такими, зізнання в яких є справою лише власної щирості.

Таким чином, військовослужбовці, яких було віднесено до загальної групи дрібних корупціонерів, на відміну від військовослужбовців контрольної групи, більш здатні визначитися зі своїми життєвими пріоритетами, смислами, зосередитися на своїх бажаннях і не відступати від них, навіть, якщо така поведінка стає не зовсім адаптивною. Вони цінують свої посади, вважаючи їх матеріально вигідними, проте, переконані, що їх професійні зусилля недооцінені, що вони заслуговують на значно більше, ніж те, що їм може запропонувати суспільство як винагороду за їх службу. Вони дійсно мають деякі добре розвинені професійні навички і вміння, якими

можуть хизуватися, демонструвати свою перевагу над іншими. При цьому вони не схильні допускати, що їх спосіб дій і погляди є не єдиними можливими, правильними. Виставляючи на показ свою компетентність, вони демонструють доступність, готовність до співпраці, відкритість, можуть бути відвертими щодо наявності у себе дрібних недоліків для підкреслення своєї широти, створення атмосфери довіри. Таким чином, вони намагаються обмінити свої окремі вміння, отримані під час професійної діяльності, на додаткові вигоди. Для «збільшення попиту на свої послуги» для них цілком припустимим є створення ситуації неспішності у оточуючих (підлеглих, залежних) осіб, критикування їх способу дій і поглядів та пропонування своїх послуг як порятунку, «широї» допомоги за невеличку винагороду.

Зрозуміло, що відшліфовування військовослужбовцем-корупціонером окремих професійних навичок у цьому випадку не приводить до підвищення його професійної компетентності в цілому і до збільшення боєздатності підрозділу, в якому функціонує корупціонер. Військовослужбовцю-корупціонеру вигідно залишатися єдиним носієм «ексклюзивних можливостей» у підрозділі і тримати своє оточення у стані усвідомлення власної некомпетентності, нездатності. Успішно реалізуючи окремі свої вміння, такі військовослужбовці-корупціонери можуть бути незацікавленими у якісному виконанні іншими своїх службових обов'язків, за які вони не отримують додаткові «бонуси».

Висновки. Корупційна поведінка правоохоронців – це негативне соціальне явище, що полягає у протиправному використанні військовослужбовцями своїх службових повноважень та/або службового становища в особистих, корпоративних чи групових інтересах для отримання вигоди матеріального чи нематеріального характеру всупереч інтересам громадян, суспільства та держави.

Корупційна діяльність є достатньо поширеним явищем серед військових керівників та військовос-

лужбовців, посадові обов'язки яких передбачають облік товарно-матеріальних цінностей (до 40,23%). Зазвичай – це дрібні поодинокі чи з незначною періодичністю випадки хабарів у вигляді грошей (80,00%), спиртних напоїв (71,43%) та продуктів харчування (65,71%). Таким чином, отримані в цьому дослідженні висновки, на думку авторів, поширюються лише на явища дрібної корупції у НГУ.

За даними поліграфічного обстеження близько половини виявлених випадків дрібних корупційних дій пов'язані з прагненням збагатитися та самоствердитися (37,14% і 28,57% відповідно). Інша половина є наслідками залежного стану чи страху за власну безпеку (34,28% та 17,14% відповідно), що робить необхідним диференціювання групи дрібних військових корупціонерів за внутрішніми диспозиціями корупційної діяльності.

До загальних характеристик дрібних військових корупціонерів слід віднести більшу здатність визначитися зі своїми життєвими пріоритетами, смислами, зосереджуватися на власних бажаннях і не відступати від них, попри те, що така поведінка перестає бути адекватною ситуації. Вони переконані, що їх професійні зусилля є недооціненіми, що вони заслуговують на значно більше, ніж те, що їм може запропонувати суспільство як винагороду за їх службу. Отже, вони починають комерціалізувати свою професійну діяльність, використовувати владу та інші можливості, що дають їх посади, для власного збагачення. Штучно створюючи попит на свої послуги, дрібні військові корупціонери схильні до демонстрації своїх окремих добре розвинених професійних навичок і вмінь та своєї доступності, відвертості, готовності до співпраці, підкреслюючи при цьому, що лише запропонований ними спосіб дій, вирішення проблемної ситуації є єдино можливим, правильним. Вони також можуть вдаватися до штучного створення ситуації неспіху для своїх підлеглих та інших залежних від їх дій осіб і припониження компетентності своїх колег.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Автоматизований психодіагностичний комплекс визначення професійної придатності кандидатів на військову службу у внутрішні війська МВС України і навчання у вищих військових навчальних закладах МВС України / І.В. Воробйова та ін. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2012. 297 с.
2. Nedeia D., Petrişor I. A Methodology for Strategic Diagnosis of Business Corruption Behaviours Using Network Analysis. *Journal of Administrative and Business Studies*, 2019. № 5(6). P. 323–329.
3. Milinski M. Economics: Corruption made visible. *Nature Human Behaviour*. 2017. № 1(7). P. 0144.
4. Muthukrishna M. et al. Corrupting cooperation and how anti-corruption strategies may backfire. *Nature Human Behaviour*. 2017. № 1(7). P. 0138.
5. Julián M. & Bonavia T. Aproximaciones Psicosociales a la Corrupción: Una Revisión Teórica. *Revista Colombiana de Psicología*. 2017. 26(2). P. 231–243. DOI: 10.15446/rcp.v26n2.59353
6. Heidenheimer A. J. Perspectives on the Perception of Corruption, in Heidenheimer A. J. and Johnston M. (eds.), *Political Corruption: Concepts and Contexts*. 3-rd edition. New Brunswick, NJ : Transaction Publishers. 2002. Pp. 141–154.
7. Frank Björn, Lambsdorff Johann & Boehm Frédéric. Gender and Corruption: Lessons from Laboratory Corruption Experiments. *European Journal of Development Research*. 2011. № 23. Pp. 59–71. DOI:10.1057/ejdr.2010.47